

تجارت غیر قانونی مواد نفتی در سیستان و بلوچستان و تأثیر آن بر مسائل اقتصادی استان

دکتر علی محمودی*

زهره کریمی**

چکیده

دیدگاههای نظری و تجربی زیادی وجود دارند که می‌گویند، تجارت غیر قانونی کالا در انواع صادرات و واردات به مقدار زیادی از تفاوت قیمت میان مرزهای سیاسی سرچشمه می‌گیرد. این فراگرد در نوع خود، در چرخه‌ای میان سوبسیدهای پرداختی و فزونی شدن تفاوت قیمت در نواحی مرزی شکل می‌گیرد و بالاخره با گرایش‌های سودجویانه در تشدید قاچاق محصولات سودآور به افزایش تورم داخلی، کاهش ارزش پول ملی در دو سوی مناطق مرزی می‌انجامد.

استان سیستان و بلوچستان، به لحاظ ساختاری و به دلیل همجواری با دو کشور افغانستان و پاکستان، دارای زمینه‌های مساعدی برای رشد اقتصاد زیرزمینی و توسعه سازمان قاچاق می‌باشد. تجارت غیر قانونی مواد نفتی در انواع مختلف آن، مهمترین منبع معیشت مردم این استان به‌شمار می‌رود و آثار بسیار متفاوتی را بر اقتصاد استان و همچنین اقتصاد کل کشور بر جای می‌گذارد. در این راستا، فقدان منابع نفتی و عملاً بالا بودن قیمت آن در کشورهای همسایه، همچنین سیاست‌های داخلی ایران در مورد

* عضو هیأت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران و همکار پژوهشی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

** کارشناس ارشد توسعه و برنامه‌ریزی اقتصادی.

پرداخت سوبسید به فرآورده‌های نفتی و به تبع آن، پایین نگاهداشتن قیمت این اقلام در داخل و تفاوت فاحش آن با خارج، انگیزه خودافزایی را در گسترش دامنه مبادلات غیررسمی این محصول دامن می‌زند. مدارک آماری قابل دسترس نشان می‌دهد که علیرغم تعدیل نسبی قیمت فروش داخلی محصولات نفتی، قیمت‌های بالا، میزان مبادلات غیررسمی این مواد کماکان در درازمدت تغییر نیافته و حداکثر ثابت مانده است. مقاله حاضر قصد دارد، با مطالعه مبتنی بر گردآوری آمار و اطلاعات و کاربرد یک مدل ساده اقتصادسنجی، رابطه بین اختلاف قیمت و حجم احتمالی تجارت غیررسمی فرآورده‌های نفتی را بین دو سوی مرزهای سیاسی منطقه سیستان و بلوچستان مورد بررسی قرار داده و راه‌حلی‌هایی را در جهت رفع یا حداقل کاهش این معضل پیشنهاد نماید.

مقدمه

اقتصاد زیرزمینی یا اقتصاد سایه، یک پدیده اقتصادی - اجتماعی مهمی است که به دلیل گریز از پرداخت مالیات و یا احتراز از قوانین و مقررات بازدارنده، با هدف کسب سود، در شرایطی دور از چشم مأموران دولتی و یا با اغماض برخی مجریان دولتی انجام می‌گیرد. تجارت غیرقانونی کالا از جمله موارد بیمارگونه و شناخته شده در مبادلات تجاری است که زیانهای پیدا و پنهان فراوانی را بر پیکره اقتصاد کشورها وارد نموده و در شبکه اقتصاد جهانی اختلال ایجاد کرده است.

گفته می‌شود در ایران، بیش از هزار میلیارد تومان پول، در شبکه قاچاق کالا جریان دارد که دقیقاً برابر با رقم کسری بودجه دولت، در سال ۱۳۷۶ می‌باشد.^۱ آمار غیررسمی نشان می‌دهد که سالیانه بیش از دو میلیارد تومان کالا از طریق قاچاق مرزی وارد کشور می‌شود، بی‌آنکه سهمی از درآمد آن وارد خزانه دولت شود.^۲

گزارش‌های موجود حاکی از آن است که در سال ۱۳۷۷، بیش از ۹۰۰ میلیارد ریال و در ۹ ماهه اول سال ۱۳۷۸، در حدود ۱۳۰ میلیارد ریال، کالای قاچاق کشف شده است.^۳ با فرض آنکه چیزی حدود پنج تا ده درصد از کل محموله‌های قاچاق توسط

۱- گمرک جمهوری اسلامی ایران، نشریه گمرک، شماره ۲۰، مورخ ۱۳۷۸/۴/۲۰، صفحه ۱۲.

۲- رسالت، یازده اردیبهشت ۱۳۷۸، صفحه ۶.

۳- الف - ابرار اقتصادی، ۶ بهمن ۱۳۷۸، صفحه ۱.

ب - آمار دریافتی از نیروهای انتظامی، اداره مبارزه با قاچاق کالا و ارز، سال ۱۳۷۸.

ارگانهای ذیربط کشف می‌شود، مقدار کالای قاچاق شده ورودی در سال ۱۳۷۸ که از مرزهای سرتاسر ایران وارد کشور شده، ارزشی معادل ۹۰۰۰ تا ۱۸۰۰۰ میلیارد ریال داشته است. کارشناسان اقتصادی را عقیده بر آن است که این مقدار پول معادل با سرمایه لازم جهت ایجاد ۱۱۲ تا ۲۲۵ هزار فرصت شغلی جدید است.^۱ در حالی که حجم بالایی از مبادلات قاچاق به محموله‌های خروجی تعلق دارد، در چنین شرایطی نه تنها درآمد دولت به طریق اخذ نشدن حقوق گمرکی و سود بازرگانی متعلق به واردات از دست رفته تلقی می‌شود، بلکه درصد بالایی از بودجه دولت که به یارانه کالاهای اساسی اختصاص یافته نیز به شکل کالاهای قاچاق صادراتی از کشور خارج می‌شود. تجارت غیر قانونی مواد نفتی به فراسوی مرزهای سیاسی ایران، از جمله مهم‌ترین رایج‌ترین شکل قاچاق صادراتی است.

تجارت غیر قانونی محموله‌های نفتی در اکثر مرزهای سیاسی ایران، بخصوص در مناطق شرق کشور، اگرچه یک پدیده نوینی نیست، ولیکن از آنجا که قاچاق کالاهای یارانه‌ای بخصوص مواد نفتی، تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر اقتصاد مناطق و همچنین بر اقتصاد کل کشور دارد، در این مقاله سعی می‌شود، ضمن مروری بر ادبیات موضوع و شناسایی علل و عوامل مؤثر بر آن، حجم احتمالی قاچاق مواد نفتی، در منطقه سیستان و بلوچستان، با بسط یک مدل اقتصادسنجی و با تأکید بر آمار و اطلاعات موجود، تحقیقات و مشاهدات میدانی و انعکاس نتایج مصاحبه‌های حضوری، شناسایی و ارزیابی شود. بدیهی است، شناسایی و وقوف بر این سازوکارها و عوامل دخیل بر آن، همچنین آگاهی از ابعاد کمی این مهم، می‌تواند بستر مناسبی را برای اجرای سیاست‌های کاهنده و یا بازدارنده فراهم نماید.

مروری بر مطالعات انجام شده بر پدیده قاچاق

علی‌رغم سوابق طولانی مطالعات انجام شده بر روی پدیده قاچاق و تأثیر آن بر قسمت‌های داخلی و رفاه ملی (باگواتی و هانسر (۱۹۷۳)، شیخ (۱۹۷۴)، پیت (۱۹۸۱))، همچنین مطالعات مارتین و پاناگاریا (۱۹۸۴)، جنسن و دیگران (۱۹۹۱)،

۱- برای ایجاد هر شغل جدید به سرمایه‌گذاری در حدود ۸۰ میلیون ریال نیاز می‌باشد.

نورتین (۱۹۸۸)، در پاسخ به متغیر بودن جریان‌ات قاچاق، به‌ندرت این مهم در قالب اقتصاد کلان مورد بحث قرار گرفته است. مطالعات جی، پی، وانگ^۱ (۱۹۹۴)، بر روی قاچاق نفت از نیجریه به کشورهای همسایه در غرب آفریقا، نتایج جالبی را بدست می‌دهد که در آن به رابطه متقابل میان سیاست‌های مالی دولت و پدیده قاچاق تأکید شده است. جی، پی، وانگ توضیح می‌دهد که در قاچاق مواد نفتی، یک دور و تسلسل خودافزایی میان سیاست‌های پولی - ارزی دولت و رونق قاچاق وجود دارد، به نوعی که با اعمال سیاست‌های نامناسب قیمت‌گذاری نفت برای مصرف داخلی و افزایش یارانه واقعی که در نوع خود انگیزه‌ای پویا برای تفاوت قیمت است، دامنه تجارت غیرقانونی محموله‌های نفتی توسعه می‌یابد. با ادامه این روند، ضعف مالی دولت تشدید می‌شود و تأمین مالی کسری بودجه به تورم داخلی می‌انجامد و بالاخره کاهش بهای پول رایج را تسریع می‌کند. در چنین شرایطی، کوشش دولت به منظور تثبیت قیمت محموله‌های نفتی که به حکم شاخص‌گذاری یارانه واقعی مواد نفتی به نرخ ارز می‌باشد، تفاوت قیمت و متقابلاً حجم قاچاق را بین مرزهای سیاسی افزایش می‌دهد و عدم تعادل مالی دولت را بدتر می‌کند. بالاخره این فرایند تا انجام یک تصحیح مالی اساسی و اصلاح سیاست قیمت‌گذاری ادامه می‌یابد.

مطالعه پدیده قاچاق در ایران نیز اخیراً توجه بیشتری را به خود معطوف داشته و مطالعات کارشناسی متفاوتی در زمینه شناخت و اصلاح آثار قاچاق انجام گرفته است. ماحصل تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که تفاوت قیمت و وجود تقاضا برای کالاهای قاچاق یکی از دلایل اصلی در پیدایش خودافزای این پدیده بوده است.^۲ به خصوص در مورد قاچاق مواد نفتی، وجود یارانه‌های واقعی برای این مواد در کشور ما و اخذ مالیات بر مصرف در کشورهای همجوار، محرکه مهمی برای قاچاق این کالاها به‌شمار می‌رود.

۱- Jian-ye-Wang (1994). "Macroeconomic policies and smuggling (An Analysis of Illegal Trade in Nigeria)", IM.E Working paper.

۲- پژوهشکده اقتصاد، «مقالات سومین همایش ملی بررسی پدیده قاچاق کالا و راههای پیشگیری از آن»، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، آذرماه ۱۳۷۸.

طرح مسأله و پیشینه تحقیق

مبادلات غیرقانونی، بخصوص قاچاق کالاها و مواد نفتی، در نواحی مرزنشین ایران از جمله سیستان و بلوچستان، مولود شرایط ویژه طبیعی، ساختار اقتصادی - اجتماعی و پیوندهای قومی مناطق مرزنشین می باشد که به دیرینگی این پدیده سابقه دارد. استان سیستان و بلوچستان، با مساحتی معادل ۱۸۷۵۰۲ کیلومتر مربع، از جمله مناطق منزوی، خشن و ناپذیرای شرق ایران است که به سبب شرایط خاص طبیعی، بسط و توسعه عرصه های بیابانی، ضعف توان های زیربنایی، بخصوص وقوع خشکسالی های پی در پی و تشدید مشکلات بخش کشاورزی، توسعه فقر و فقدان اشتغال نازل بدون درآمد، شرایط ویژه ای را برای رشد اقتصاد زیرزمینی و تجارت غیرقانونی فراهم می آورد. مضافاً بر اینکه تشابهات قومی وسیعی بر سرتاسر منطقه حاکم است. این منطقه طی دهه های اخیر، در معرض دگرگونیهای اقتصادی - اجتماعی وسیعی قرار گرفته و همزمان با رکود اقتصاد سنتی و فروپاشی نظام قبیله ای، شدیداً به سمت و سوی قاچاق روی آورده تا جایی که هم اکنون، پدیده قاچاق در این منطقه بصورت یک شیوه معیشتی دائم دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وسیعی است.^۱ افزون بر این، همجواری استان سیستان و بلوچستان، در مساحتی به میزان ۱۱۰۰ کیلومتر، با کشورهای افغانستان و پاکستان، همچنین وقوع بلامنازع آن بر مسیر جهانی قاچاق مواد مخدر و اسکان ناخواسته مهاجران افغانی در نوار مرزی این استان، برجستگی سیاسی و استراتژیکی مهمی بدان بخشیده که در نوع خود زمینه ساز ناامنی و تشدید قاچاق مناطق مرزی است.

گزارش منابع رسمی استان نشان می دهد که سالانه بطور متوسط، حدود ۷۰ میلیارد ریال کالا و ارز از طریق این استان قاچاق می شود.^۲ گفته می شود، مقادیر مکشوفه توسط ارگانهای ذیربط، چیزی حدود ۱۰ درصد کل کالاهای قاچاق شده در منطقه است. با فرض اینکه کالاهای قاچاق شده، بطور متوسط، دارای سود بازرگانی به میزان ۵۰ درصد باشند، درآمد از دست رفته دولت از محل کالاهای قاچاق شده، چیزی حدود ۲۰۰ الی ۵۰۰ میلیارد ریال خواهد بود (جدول شماره ۱).

۱- بندریان، اسفندیار، «وضعیت قاچاق در استان سیستان و بلوچستان»، رساله دکتری، چاپ نشده، ۱۳۷۸.

۲- نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، اداره مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۸-۱۳۷۴.

جدول (۱)- ارزش کالا و ارز قاچاق شده مکشوفه و تخمینی در استان سیستان و بلوچستان

سال	ارزش رمال کالاهای کشف شده	ارزش تخمینی کل کالاهای قاچاق شده به میلیارد ریال	حداقل درآمد از دست رفته دولت به میلیارد ریال
۱۳۷۴	۶۲۹۹۹۰۰۷۵۵۰	۱۲۴۰ - ۶۳۰	۳۱۰
۱۳۷۵	۴۹۱۷۳۵۱۳۰۸۰	۱۰۰۰ - ۲۹۰	۲۵۰
۱۳۷۶	۸۸۶۳۸۹۸۲۷۵۰	۱۱۰۰ - ۸۱۰	۴۴۰
۱۳۷۷	۱۰۲۳۴۲۴۹۹۷۰۰	۲۰۰۰ - ۱۰۰۰	۵۰۰
۱۳۷۸	۴۰۲۷۷۱۲۴۸۱۰	۱۰۰ - ۴۰۰	۲۰۰

منابع: آبریزی نظامی، محمد ری اسلامی، پرونده افکار، شماره ۱، قاجاق کالا و ارز

حجم پرونده‌های تشکیل شده و تعداد متهمین به قاچاق، تا حد زیادی تأیید جدی بر این واقعیات دارد و تکان دهنده است. به استناد گزارش اداره کل بازرسی و نظارت استان سیستان و بلوچستان^۱، تعداد متهمین و پرونده‌های تنظیمی قاچاق، طی ۳ دوره نه ماهه (۱۳۷۶ لغایت ۱۳۷۸)، مشتمل بر ۲۶۱۰۸ فقره پرونده و ۱۸۱۶۰۴ نفر متهم به قاچاق بوده است که ۹۰/۸ درصد متهمین به فعالیت قاچاق و ۵۱/۹ درصد پرونده‌های تشکیل شده به شهر زاهدان مربوط می‌شدند.

قاچاق صادراتی از ایران به مقصد کشورهای همسایه استان سیستان و بلوچستان، بیشتر مبتنی بر کالاهای اساسی بازمانده از است. و همانین قاچاق در اصل، از یارانه‌های پرداختی دولت نفع می‌برند. آرد، دارو، انواع محموله‌های نفتی شامل بنزین، نفت، سفید، نفت کوره، گازوئیل و حتی گاز مایع به صورت، توپ گاز و گاز بیک نیک، عمده محصولات قاچاق شده را تشکیل می‌دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- «وضعیت قاچاق کالا در استان سیستان و بلوچستان»، ۱۳۷۶-۱۳۷۸، اداره کل بازرسی و نظارت استان سیستان و بلوچستان، بهمن ماه ۱۳۷۸

۲- اداره کل بازرسی و نظارت استان سیستان و بلوچستان، بهمن ماه ۱۳۷۸

جدول (۲)- توزیع جغرافیایی متهمین به فعالیت قاچاق و پرونده‌های تشکیل شده در سطح استان سیستان و بلوچستان ۷۸-۱۳۷۶

نام شهرستان	تعداد متهمین	درصد	تعداد پرونده‌های تشکیل شده	درصد
زاهدان	۱۶۲۹۶۹	۹۰/۱	۱۳۵۳۴	۵۱/۹
زابل	۱۰۴۱۳	۵/۱	۴۹۲۴	۱۸/۹
چابهار	—	—	۳۰۶۱	۱۱/۸
ایرانشهر	۲۹۵۱	۱/۶	۱۵۵۵	۵/۹
سراوان	۳۲۷۱	۱/۹	۳۰۱۴	۱۱/۶
جمع کل	۱۸۱۶۰۴	%۱۰۰	۲۶۱۰۸	%۱۰۰

منبع: مستخرج از گزارش «وضعیت قاچاق کالا در استان سیستان و بلوچستان»، اداره کل بازرسی و نظارت،

خرداد ۱۳۸۱

تجارت غیررسمی فرآورده‌های نفتی

نفت در حالیکه مهم‌ترین کالای صادراتی ایران محسوب می‌شود، همسایه‌های شرقی ایران برای رفع نیازهای داخلی خود، نفت خام و یا فرآورده‌های نفتی را به قیمت جهانی از سایر عرضه‌کنندگان نفت وارد می‌کنند. با این حال، تقاضای فرآورده‌های نفتی در بخشهای غربی پاکستان و افغانستان، از کاتال صادرات غیرقانونی این فرآورده‌ها از ایران مرتفع می‌گردد.

قاچاق مواد سوختی، بویژه بنزین و گازوئیل در این مناطق، عمدتاً در جهت پاسخ به دو گروه نیازهای سوختی مناطق مرزنشین صورت می‌گیرد:

- (۱) تأمین نیازهای سوختی مناطق مرزنشین کشورهای پاکستان و افغانستان.
- (۲) تدارک احتیاجات سوختی قاچاقچیان بین‌المللی پراکنده در آن سوی نوار مرزی استان که قصد انتقال و جابجایی محصولات غیرقانونی را دارند

جنگهای داخلی افغانستان و نیاز مردم این سامان به مواد سوختی نیز در عین حال، عامل مهم دیگری در تشدید حجم قاچاق مواد سوختی است. طبق آمار دریافتی از ژاندارمری نیکشهر، میزان کشف فرآورده‌های نفتی قاچاق شده، از ابتدای سال ۱۳۷۶ تا پایان دیماه ۱۳۷۸، جمعاً ۶۱۳۳۰ لیتر بوده است که به تفکیک، مشتمل بر ۳۳۶۰ لیتر نفت سفید، ۷۳۸۰ لیتر بنزین و ۵۰۳۶۰ لیتر نفت گاز می‌باشد. در حالی که رقم واقعی

این فرآورده‌ها، در سطح بسیار بالاتری تخمین زده می‌شود. مطابق داده‌های جدول شماره (۳) رقمی نزدیک به ۳/۵ میلیون لیتر سوخت کشف شده، در سال ۱۳۷۸، در سطح استان، تقریباً معادل ۳ برابر کل برداشت محلی شهرستان زابل و زاهدان در همان سال برآورد شده است.

جدول (۳)- آمار کشفیات فرآورده‌های نفتی در استان سیستان و بلوچستان

سالهای آماری	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
مناطق									
کل استان	—	—	—	—	۲۵۰۳۶۳۶	۱۵۴۴۲۵۹	۸۵۶۴۲۹۸	۵۸۹۰۱۲۲	۳۴۰۹۶۶۹
گمرک استان	—	۲۷۹۰	۲۹۹۸۳۴	۶۰۸۰	۵۴۰۶۵	۲۶۸۷۱۷	۸۱۵۳۲۰	۱۹۲۷۰	۱۵۱۸۰۷۸
شهرستان خاش	۷۳۶۰	۱۷۵۰	—	۳۲۹۴۰	۲۲۳۷۰	۸۳۱۵	۶۶۲۳۰	۴۹۱۰۰	۷۸۶۲۰

مأخذ: استانداری استان سیستان و بلوچستان، و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، سازمان مبارزه با قاچاق کالا و ارز

گرچه هیچ داده معتبری در مورد حجم واقعی قاچاق فرآورده‌های نفتی از ایران به کشورهای مورد نظر در دست نیست، لکن نتایج مطالعات میدانی و تخمین‌های آماری نشان می‌دهد که یک رابطه متقابلی میان حجم مواد نفتی قاچاق شده و تفاوت قیمت خرده‌فروش این محمولات وجود دارد و تفاوت قیمت مهمترین انگیزه تشویقی در افزایش حجم قاچاق به‌شمار می‌رود. جدول شماره (۴) که به مأخذ قیمت‌های مصرف‌کننده مواد نفتی، در ایران و پاکستان تهیه شده، نشان می‌دهد که مالیات‌گذاری بر کلیه مواد نفتی در کشور پاکستان و یارانه‌های نفتی در کشور ایران، از عوامل مهم تأثیرگذار بر تفاوت قیمت بین مناطق مرزی به‌شمار می‌روند. در حالی که افزایش نرخ موازی ارز نیز تأثیر بسزایی بر این فرآیند دارد. در واقع تفاوت قیمت با یارانه فرآورده‌های نفتی در ایران و با مالیات مواد سوختی در کشور پاکستان، رابطه مثبت و با نرخ روپیه نسبت به دلار آمریکا، رابطه معکوس دارد.

اختلاف قیمت متوسط فرآورده‌های نفتی ایران در مقایسه با پاکستان و بازار جهانی نیز که بر اساس دو نرخ ارز رسمی و موازی، در جدول شماره (۵)، نشان داده شده، بیانگر میزان یارانه پرداختی دولت ایران به این محصولات است.

اختلاف قیمت فرآورده‌های نفتی، در پیوستن به بازارهای مصرف آن سوی مرز، یک رشد تصاعدی متناسب با مسافت طی شده دارد. یک برآورد مقایسه‌ای در مورد تغییرات بهای بنزین از مرکز زاهدان، به مناطق مرز نشین کشورهای پاکستان و افغانستان، نشان می‌دهد که در مسافت ۸۰ الی ۱۵۰ کیلومتری، تغییرات قیمت رشدی معادل ۷۸ برابر قیمت رسمی این فرآورده‌ها در مرکز زاهدان دارد.^۱

جدول (۴)- قیمت فرآورده‌های نفتی طی دهه ۱۹۸۹-۱۹۹۹

سالهای آماری	ایران لیتر به ریال (۱)				پاکستان لیتر به روپیه (۲)			جهان	به دلار
	بنزین معمولی	گاز	نفت سفید	نفت کوره سفید	بنزین سفید	نفت سفید	نفت گاز	نفت خام به بشکه (۳)	بنزین به لیتر (۴)
۱۹۸۹	۴۰	۵	۳	۱۲/۵	—	—	—	۱۷/۲	۰/۲
۱۹۹۰	۵۰	۵	۳	۱۲/۵	—	—	—	۲۲	۰/۲
۱۹۹۱	۵۰	۱۰	۳	۱۲/۵	—	—	—	۱۸/۳	۰/۲
۱۹۹۲	۵۰	۱۰	۵	۱۲/۵	—	—	—	۱۸/۲	۰/۲
۱۹۹۳	۵۰	۱۰	۵	۱۲/۵	۱۹/۴	۶/۲	۵/۲	۱۶/۱	۰/۲
۱۹۹۴	۵۰	۱۰	۵	۱۵	۱۸/۸	۵/۴	۴/۳	۱۵/۵	—
۱۹۹۵	۱۰۰	۲۰	۱۰	۲۰	۲۱/۷	۵/۹۹	۴/۴۹	۱۶/۹	—
۱۹۹۶	۱۳۰	۳۰	۱۵	۳۰	۱۹/۱	۶/۱	۴/۱۶	۲۰/۴	—
۱۹۹۷	۱۶۰	۴۰	۲۰	۴۰	۱۹/۱	۶/۱	۴/۱۶	۱۹/۱۹	—
۱۹۹۸	۲۰۰	۱۰۰	۵۰	۱۰۰	۲۴/۴	۱۰/۵	۹/۵۳	۱۳/۰۸	—
۱۹۹۹	۳۵۰	۱۰۰	۵۰	۱۰۰	۲۷	۱۱/۲۵	۱۰/۴۵	—	—

مأخذ: ۱- گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، میخانات ۱۹۹۹-۱۹۸۹.

۲- بخش اقتصادی سفارت پاکستان در تهران.

۳- گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، وزارت اطلاعات فرهنگی.

4- Jian-ye-Wang (1994): "An analysis of Illegal oil Trade in Nigeria". IM.E Working paper.

۱- به هنگام برداشت این یادداشتها (۷۹/۱/۱۶)، در شرق استان سیستان و بلوچستان، قیمت بازار آزاد هر حبل ۲۰ لیتری بنزین معمولی در شهر زاهدان ۱۲۰۰۰ ریال، در شهر زابل ۲۵۰۰۰ ریال و در نقاط مرزی میلک و میرجاوه ۳۰۰۰۰ ریال بوده است.

جدول (۵)- اختلاف قیمت فرآورده های نفتی به دلار

سالهای آماری	اختلاف قیمت بترین بین ایران - پاکستان		اختلاف قیمت متوسط نفتی بین ایران - پاکستان		اختلاف قیمت فرآورده های نفتی بین ایران - جهان	
	ارز رسمی	ارز غیررسمی	ارز رسمی	ارز غیررسمی	ارز رسمی	ارز غیررسمی
۱۹۹۳	۰/۶۱۲	۰/۶۱۳	۰/۳۳	۰/۳۳	۰/۱۶۲	۰/۱۶۲
۱۹۹۴	۰/۵۸۱	۰/۵۹۲	۰/۳۰	۰/۳۰	۰/۱۵۹	۰/۱۶۳
۱۹۹۵	۰/۵۷۳	۰/۶۰۵	۰/۲۹	۰/۲۹	۰/۱۵۸	۰/۱۶۸
۱۹۹۶	۰/۴۴۶	۰/۴۹۱	۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۶۴	۰/۱۸۱
۱۹۹۷	۰/۳۳۹	۰/۳۹۸	۰/۱۶	۰/۱۶	۰/۱۵۰	۰/۱۷۴
۱۹۹۸	۰/۳۹۶	۰/۴۸۲	۰/۱۷	۰/۱۷	۰/۰۹۵	۰/۱۴۳
۱۹۹۹	۰/۳۲۱	۰/۴۷۰	۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۱۰	۰/۱۷۷

مأخذ: مستخرج از منابع یاد شده در زیر نویس جدول شماره (۴).

ساختار مدل

چارچوب ساختاری مدل که از کارهای تجربی جی یان بی وانگ (۱۹۹۴) اقتباس شده، حجم قاچاق فرآورده های نفتی را تابع صعودی از تفاوت قیمت خرده فروشی این محمولات به شکل زیر فرض می کند:

$$(1) \quad S_{mu_i} = \alpha + \beta d\rho_i$$

در رابطه فوق: S_{mu_i} ، حجم قاچاق و $d\rho_i$ ، اختلاف قیمت بین دو منطقه است که از یارانه پرداختی در ایران و مالیات دریافتی در کشورهای همسایه حاصل می شود.

$$(2) \quad \rho_i^I = e_i \rho_i^m - S_i, \rho_i^{II} = e_i^* \rho_i^m + \tau_i^*$$

ρ_i^I قیمت نفت بر حسب پول داخلی (ریال) و ρ_i^{II} قیمت نفت بر حسب پول کشور پاکستان (روپیه) است. قیمت نفت داخلی در ایران، به علت یارانه پرداختی از قیمت جهانی ρ_i^m پایین تر و قیمت نفت در کشور همسایه به علت مالیات دریافتی، بالاتر از

قیمت جهانی است. e_t نرخ ارز ریال به دلار، e_t^* نرخ ارز کشور پاکستان (روپیه) به دلار، S_t یارانه پرداختی در ایران و τ_t^* مالیات دریافتی در کشور همسایه می باشد. اختلاف قیمت فرآورده های نفتی بین دو کشور، به صورت $d_{pt} = \rho_t^{II} - \rho_t^I$ نشان داده شده است که بر حسب پول یکی از کشورها و یا بر حسب دلار آمریکا قابل محاسبه است. اختلاف قیمت کالا در دوره (t) بر حسب پول داخلی برابر است با:

$$(3) \quad \left[\frac{e_t}{e_t^*} \right] \rho_t^{II} - \rho_t^I = \left[\frac{e_t}{e_t^*} \right] \tau_t^* + S_t$$

اختلاف قیمت به شکل زیر قابل توجیه است:

$$d_{pt} = e_t^* \rho_t^{II} - e_t \rho_t^I$$

در حالی که اگر هیچکدام از کشورهای مورد بحث نرخ ارز ثابتی را بکار نگیرند، e_t اثر مثبت و e_t^* اثر منفی خواهند داشت. رابطه (3) نشان می دهد که قیمت جهانی فرآورده های نفتی، هیچ تأثیری بر تفاوت قیمت ندارد، مگر آنکه بر عوامل S_t و τ_t تأثیرگذار باشد.^۱

از آنجا که تفاوت قیمت می تواند به دو مورد معین، یعنی مالیات در کشور همسایه و یارانه در ایران، تفکیک شود که به نرخ ارز در حال اجرا ارزیابی و قیمت گذاری می شود، (d_{pt}) با هر دو مورد (s_t) و (τ_t) رابطه مثبت دارد و به شکل زیر قابل توجیه است:

$$d_{pt} = e_t^* \rho_t^{II} - e_t \rho_t^I$$

حال با علم بر اینکه مالیات فرآورده های نفتی در کشور پاکستان، طی سالهای اخیر، ثابت مانده و حجم یارانه پرداختی دولت ایران به مصرف کنندگان داخلی نیز طی این دوره معادل اختلاف قیمت داخلی و خارجی این فرآورده ها بوده است، صورت معادله (۱) را به شکل زیر می توان تغییر داد:

۱- توضیح اینکه S_t و τ_t با استفاده از جدول شماره (۴) قابل محاسبه است.

$$Smw_1 = \alpha + \beta dp_1'''$$

در رابطه فوق، Smw_1 اثر یارانه پرداختی دولت بر حجم قاچاق را نشان می‌دهد و dp_1''' ، اختلاف قیمت فرآورده‌های نفتی ایران، نسبت به قیمت‌های جهانی است که برحسب دلار آمریکا منظور شده است.

برآورد مدل

با توجه به فقدان منابع آماری معتبر در مورد حجم واقعی قاچاق مواد نفتی از ایران به همسایگان شرقی و لزوم تخمین میزان کالای قاچاق شده، آمار کشفیات مواد سوختی در استان که نماینده‌ای از کل قاچاق مواد نفتی استان می‌باشد، به صورت سهم قابل قبول از کل (ده درصد) فرض شده و مطابق سایر فروض تعریف شده در مدل مورد آزمون قرار گرفته است.

دوره مورد بررسی، به دلیل عدم دسترسی به منابع مستند و فقدان اطلاعات آماری در سربهای زمانی معین فقط به یکدوره کوتاه پنجساله اکتفا شده و رابطه بین حجم قاچاق کل استان و تفاوت قیمت محصولات نفتی ایران و جهان (یارانه)، براساس نرخ موازی ارز برآورد شده و نتایج زیر را بدست داده است:

$$Snu_2 = 19115420 + 876811/4 dp_2'''$$

(۱/۳) (۲/۲۴)

معادله فوق نشان می‌دهد که به ازاء هر سنت افزایش اختلاف در قیمت نفت و یا هر یک سنت افزایش در یارانه، به میزان $876811/4$ لیتر بر میزان قاچاق بالقوه محصولات نفتی استان افزوده می‌شود.

گفتنی است که آماره (t) برای این ضریب در سطح اطمینان ۹۵ درصد، اعتبار آماری دارد. در این رابطه (R^2) محاسبه شده، معادل ۶۲ درصد و (F) معادل ۵ درصد برآورد شده است که برای دوره یاد شده عدد مطلوبی است. (R^2) مشخص می‌کند که dpm

توانایی توضیح ۶۲ درصد از تغییرات Snu_2 را داراست.

تفسیر نتایج و یافته‌ها

نخستین نتایج تفسیری مستخرج از برآورد مدل و نتایج مطالعات کارشناسی در محل، نشان می‌دهد که رابطه صعودی فزاینده‌ای میان حجم قاچاق مواد نفتی و تفاوت قیمت خرده‌فروشی این محصولات، در نواحی مرزی وجود دارد. چنانکه هر سنت افزایش در اختلاف قیمت ناشی از یارانه، باعث تغییر زیادی در حجم صادراتی محصولات نفتی می‌شود. انحصار دولتی در عرضه داخلی فرآورده‌های نفتی و باور ملی مبنی بر اینکه «فراوانی منابع نفتی باید به معنی سوخت ارزان تلقی شود»، باعث شده است که دولت پیوسته قیمت این فرآورده‌ها را بسیار کمتر از آنچه باید باشد تعیین نماید. مضافاً بر اینکه، هر گونه تغییر در قیمت مواد سوختی، بخصوص بنزین، کل اقتصاد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و افزایش قیمت را بصورت امواج انتزاعی به تمام بخش‌های اقتصاد منتقل می‌کند و لذا تصمیمات دولت در جهت افزایش قیمت فرآورده‌های نفتی، به تائی صورت می‌گیرد.

دولت ایران اگر چه پس از پایان جنگ تحمیلی، قیمت فرآورده‌های نفتی خود را بطور مقطعی به سطح نسبتاً بالاتری افزایش داده، ولیکن اختلاف فاحش آن با کشورهای همسایه عملاً سودآور بودن تجارت غیر قانونی مواد نفتی را موجب گردیده است.

در سال ۱۹۹۹، تفاوت قیمت فرآورده‌های نفتی ایران و پاکستان، به نرخ ارز رسمی ۰/۲۳ دلار و به نرخ ارز موازی ۰/۲۹ دلار، منجر به خروج فرآورده‌های نفتی استان به حجم ۳۴ میلیون لیتر بوده است.^۱ این مقدار در حد خود، باعث از دست رفتن بودجه‌ای معادل ۱۰ میلیون دلار شده است که حدود ۶۱ درصد آن به سبب یارانه پرداختی دولت و ۳۹ درصد مابقی، مشتمل بر مقدار مالیاتی است که دولت می‌توانسته است از طریق فروش نفت بدست آورد.

۱- نتایج مستخرج محاسبات به مأخذ آمار دریافتی از سفارت پاکستان.

جدول (۶) - تخمین درآمد از دست‌رفته از محل قاچاق مواد نفتی استان به دلار

مأخذ درآمد از دست‌رفته	مقدار درآمد از دست‌رفته
کل درآمد از دست‌رفته دولت از محل قاچاق مواد نفتی	$34,000,000 \times 0.29 = 9,860,000$
درآمد از دست‌رفته استان از محل یارانه پرداختی	$34,000,000 \times 0.177 = 6,018,000$

مأخذ: براساس آمار درونی از سفارت پاکستان.

ادامه این روند، ظاهراً فرآیند بدفراجمی را در پی دارد و وضعیت مالی دولت را بدتر می‌کند. زیرا درآمد از دست‌رفته دولت از محل قاچاق مواد نفتی، رقم قابل توجهی است و از دست رفتن این درآمد، باعث کسری بودجه دولت می‌شود. خیران کسری بودجه مالی عملاً به تورم داخلی و کاهش بهای پول جاری می‌انجامد. کوشش دولت در جهت ثبات قیمت محصولات نفتی، در حکم شاخص‌گذاری یارانه واقعی نفت به نرخ ارز می‌باشد که مجدداً تفاوت قیمت محصولات نفتی را در دو سوی مرز بالا می‌برد و با افزایش قاچاق، عدم تعادل مالی دولت بدتر شده و سیاست‌های پولی و مالی دولت تضعیف می‌گردد و بالاخره، سیاست‌های بازرگانی خارجی شفافیت خود را از دست می‌دهد. بدیهی است تازمانی که دولت سیاست قیمت‌گذاری نفت را اصلاح نکند و یک تصحیح مالی اساسی صورت نگیرد، این روند ادامه خواهد داشت. در حالی که سیاست‌های داخلی قیمت‌گذاری نفت در کشورهای همسایه نیز، پیوسته روند اختلاف قیمت را تشدید می‌کند.

صدور غیرقانونی فرآورده‌های نفتی، همچنان آثار زیانباری را نیز بر اقتصاد استان بر جای می‌گذارد. گرچه ظاهراً، درآمد قشر کم درآمد استان از این طریق افزایش یافته و رفاه نسبی آنان تأمین می‌شود، ولیکن رواج یک تفکر سودجویانه مبتنی بر کم‌کاری و یا بیکاری، نخستین بازتاب ناشی از اشاعه پدیده قاچاق در مقیاس منطقه است. فقدان فرصت‌های شغلی مناسب بخصوص در نقاط مرزی استان و در کنار آن، تسهیلات ممکن برای کسب درآمدهای قابل حصول از طریق مبادلات قاچاق، پیوسته انگیزه

مهمی در گرایش به سمت و سوی انجام این فعالیت بوده و نقش مؤثر در کتمان ظاهری بیکاری داشته است. مقایسه روند بیکاری استان، در طی سالهای ۷۶-۱۳۷۰، نشان می‌دهد که علی‌رغم افزایش جمعیت و به تبع آن، افزایش جمعیت بالای ۱۰ سال که طبیعتاً افزایش بیکاران جویای کار را نیز به همراه دارد، تعداد این جمعیت به شدت کاهش یافته است. این در حالی است که تعداد بیکاران رسمی جویای کار، طی این مدت با رشدی معادل ۸۵/۲ درصد افزایش داشته‌اند (جدول شماره ۷).

جدول (۷)- وضعیت بیکاران استان سیستان و بلوچستان ۷۶-۱۳۷۰

دوره‌های آماری	کل جمعیت	جمعیت ۱۰ سال به بالا	شاغل	بیکار جویای کار	جویای کار رسمی	به کار گمارده
۱۳۷۰	۱۴۵۲۰۴۵	۸۸۶۹۲۲	۲۷۷۳۸۹	۵۰۳۹۳	۳۶۴۷	۹۴۰
۱۳۷۶	۱۷۲۲۵۷۹	۱۱۴۷۷۲۵	۳۳۰۲۹۳	۳۰۴۹۳	۶۷۵۴	۴۷۱
نرخ رشد ۷۶-۱۳۷۰ (درصد)	۱۸/۶	۲۹/۴	۱۹/۱	-۳۹/۵	۸۵/۲	-۴۹

منبع: آمارنامه استان سیستان و بلوچستان، سازمان برنامه و بودجه استان.

اغلب ساکنین استان اعم از اینکه به درآمد حاصل از قاچاق نیاز داشته باشند یا نه، مشارکت در امر قاچاق و کسب درآمد از این طریق را نوعی مزیت نسبی و فرصت ناشی از موقعیت ژئوپولتیکی استان تلقی می‌کنند.

داخل شدن به تجارت غیر قانونی و کسب درآمد از طریق قاچاق، علاوه بر تأثیرات درون‌زای خود در سطح استان، دارای جاذبه‌های فرااستانی است. مطابق داده‌های آماری سالهای ۱۳۷۰-۱۳۶۵، استان سیستان و بلوچستان، در طی این مدت در پذیرش ۷۴۴۷۸ نفر مهاجر فرااستانی، جاذب ۱۰۸۱۲ نفر بیکار جویای کار بوده است.

اینگونه رویدادها که مناسبت‌های محلی با پدیده قاچاق دارد، پیوسته در اشکال مختلفی تکرار می‌شود. انتقال خودکامه تانکرهای مواد سوختی از استانهای اصفهان و نیرو به نوار مرزی استان سیستان و بلوچستان^۱ و متقابلاً ورود غیررسمی انواع کالاهای

۱- «افزایش روزافزون قاچاق، کار تجارت و بازرگانی را در سیستان و بلوچستان سخت نموده است»، روزنامه رسالت، یازدهم اردیبهشت ماه ۱۳۷۸، صفحه ۶.

بکدر مصرف و لوکس به بازار شهرهای بزرگ به‌ویژه تهران، که از فروش ارزان مواد سوختی ممکن شده، شاخص‌ترین تبعات حاصل از قاچاق مواد نفتی در این استان است. با این حال، درآمدهای حاصل از قاچاق نیز تراوشهای فراسانی دارد و بیش از آنکه به نفع استان تثبیت شده و جذب سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و عمرانی شود، به راحتی و بدون منازع از استان خارج می‌شود و به‌نبوه ذخایر خارجی می‌پیوندد.

به هر حال علی‌رغم برون‌سوی و مقطعی بودن درآمدهای قاچاق، انتشار همه‌جاگیر این پدیده در سطح استان، بازتاب اجتماعی مخربی را در سطوح فرهنگی و اجتماعی استان پدید آورده است. افزایش بیکاری بنیان، نابین بودن سطح بهره‌وری نیروی کار، افزایش مشاغل کاذب و کاهش اشتغال سالم، به‌خصوص کم شدن فعالیت در بخشهای روستایی استان، از نتایج بارز این پدیده است. یک گزارش محلی در این خصوص، نشان می‌دهد که از ۹۰۸۵۷۹ نفر جمعیت روستایی سال ۱۳۷۵، فقط ۳۷/۲ درصد مشاغل بوده‌اند.^۱

توزیع سنی و یراکندگی مکانی با سوادان، در سطح استان نیز اشاره ظریفی به این مهم دارد (جدول شماره ۸) و نشان می‌دهد که فقط ۴۰ درصد افراد ساکن استان سواد خواندن و نوشتن دارند.

جدول (۸) - وضعیت سواد در استان سیستان و بلوچستان

دوره آماری	جمعیت ۶ سال به بالا	با سواد	بی‌سواد	شهری	روستایی
۱۳۱۰	۱۱۰۳۶۹۳	۵۰/۱	۲۱/۴	۳۴/۳	۵۹
۱۳۱۵	۱۴۰۲۰۶۱	۵۱/۳	۲۲/۱	۲۹/۳	۵۳/۸

بر اساس گزارش مرکز آمار ایران، سال ۱۳۱۰-۱۵، سیستان و بلوچستان دارای بیشترین درصد بی‌سوادی در کشور است.

توصیه‌های سیاستگذاری

نتایج بررسیهای حاضر نشان می‌دهد که عرضه محصولات نفتی با بهای به مراتب کمتر از هزینه نهایی آن در داخل کشور و تفاوت قیمت این فراورده‌ها، به‌خصوص در نقاط

۱- آمارنامه سیستان و بلوچستان، ۱۳۱۰-۱۵.

مرزنشین، افزایش بی‌رویه تجارت غیرقانونی حاملهای انرژی را در پی دارد. تا تحویل رگرسیون حجم قاچاق مواد نفتی، در استان سیستان و بلوچستان، این نتیجه اصلی و کلی استنتاج می‌شود که فرآیند مبادله غیرقانونی رو به تزايد این مواد در نوار مرزی مناطق یاد شده، رابطه‌ای مستقیم با تفاوت قیمت این محصولات با کشورهای همسایه دارد. با توجه به نقش منطقه‌ای تجارت غیرقانونی فرآورده‌های نفتی در فرآیند اقتصادی و اجتماعی استان سیستان و بلوچستان و بازتاب منفی آن در اقتصاد ملی و بالاخره بهره‌وری پایین آن در سیستم عرضه و محدود بودن منابع انرژی، تحول قیمت مواد نفتی و افزون‌سازی قیمت آن، حداقل در مناطق مرزنشین شرق کشور و انسجام بخشیدن به نظام مدیریت ناظر بر رفت و آمدهای این مناطق، یک ضرورت گریزناپذیر و لازم‌الاجرا به شمار می‌رود.

- برای تعیین سطح قیمت مواد سوختی و تدوین خط مشی نظارتی بر مبادلات غیرقانونی مواد نفتی در مناطق مرزی، نکات زیر به‌عنوان گامی در جهت کند کردن روند مبادلات غیرقانونی این مواد در نقاط مرزی و طرح اقدامات کارآ توصیه می‌شود:
- ۱- ایجاد مناطق حفاظت شده مرزی و عرضه مواد نفتی در آن، به قیمت واقعی به افراد هر دو سوی مرز که می‌تواند تحت پوشش بازارچه‌های مشترک مرزی اعمال شود.
 - ۲- مستقیم نمودن پرداخت یارانه‌های محصولات نفتی در نقاط نزدیک به مرز و یا حداقل در مناطق ویژه حفاظتی که قصد ارائه مواد نفتی به قیمت‌های صادراتی را دارند.
 - ۳- تعدیل قیمت فرآورده‌های نفتی در مناطق حفاظت شده مرزی تا حد قیمت این محصولات در کشور همسایه، منهای مالیات دریافتی. این اقدام موجب خواهد شد که عملاً اختلاف قیمت مواد مذکور در دو سوی مرز کاهش یابد و در میان مدت، از تجارت غیرقانونی این مواد کم شود. آزادی مبادله در قیمت فوق، تجارت را به سمت قانونمند شدن سوق می‌دهد و روند مبادلات رسمی را افزایش می‌دهد.
 - ۴- برنامه‌ریزی جدی و زمان‌بندی شده برای اجرا و توسعه طرح گازسوز نمودن وسایط نقلیه موتوری در مناطق مرز نشین.
 - ۵- تخصیص درآمدهای مازاد حاصل از فروش مواد نفتی به قیمت جدید به امر گسترش، نوسازی و اشتغال‌زایی منطقه.

اثر سوبسید پرداختی به محصولات نفتی و افزایش حجم تجارت غیرقانونی آن
در شهرستان خاش

Dependent Variable: SMU1 Method: Least Squares Date: 04/11/00 Time: 09:00 Sample: 1993 1999 Included observations: 7				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	175774.4	170667.6	1.019960	0.3440
DPWT	5861.184	5346.895	1.096185	0.3230
R-squared	0.193759	Mean dependent var		370464.3
Adjusted R-squared	0.032511	S.D. dependent var		189508.9
S.E. of regression	184763.9	Akaike info criterion		18.19166
Sum squared resid	4.05E+11	Schwarz criterion		18.17611
Log likelihood	-96.67083	F-statistic		1.101611
Durbin-Watson stat	0.743874	Prob(F-statistic)		0.322966

اثر سوبسید پرداختی به محصولات نفتی و افزایش حجم تجارت غیرقانونی آن
در سطح استان

Dependent Variable: SMU2 Method: Least Squares Date: 04/12/00 Time: 08:53 Sample(adjusted): 1995 1999 Included observations: 5 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	19115423	14193830	1.346742	0.2708
DPW2	876811.4	390564.9	2.244982	0.1105
R-squared	0.626863	Mean dependent var		43823968
Adjusted R-squared	0.502484	S.D. dependent var		28413245
S.E. of regression	20041225	Akaike info criterion		36.75366
Sum squared resid	1.20E+15	Schwarz criterion		36.59743
Log likelihood	-89.88414	F-statistic		5.039946
Durbin-Watson stat	1.652918	Prob(F-statistic)		0.110450

منابع

- ۱- بحرینی، جمشید، «برآورد تابع تقاضای بنزین»، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده اقتصاد، سال ۷۶-۱۳۷۵.
- ۲- بندریان، اسفندیار، «وضعیت قاچاق در استان سیستان و بلوچستان»، رساله دکتری، چاپ نشده.
- ۳- پژوهشکده اقتصاد تربیت مدرس، «مقالات سومین همایش ملی پدیده قاچاق کالا و راههای پیشگیری»، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، آذرماه ۱۳۷۸.
- ۴- دفتر هماهنگی و پیگیری مصوبه و طرحهای توسعه شرق، «طرح ایجاد بازارچه مشترک مرزی در سیستان و بلوچستان»، استانداری استان، ۱۳۶۹.
- ۵- روزنامه «ابرار اقتصادی»، مورخ ۶ بهمن ۱۳۷۸.
- ۶- گمرک جمهوری اسلامی ایران، «نشریه گمرک»، شماره ۲۰، مورخ ۲۰/۴/۱۳۷۸.
- ۷- روزنامه «رسالت»، مورخ ۱۱ اردیبهشت ۱۳۷۸.
- ۸- مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، «مجله بررسیهای بازرگانی»، شماره ۱۳۵، آبان ۱۳۷۷.
- ۹- نیروی انتظامی، «پدیده قاچاق و مبارزه نیروی انتظامی با آن»، اولین سمینار ابعاد پدیده قاچاق، تهران، تیرماه ۱۳۷۴.
- ۱۰- آمار و اطلاعات دریافتی از استانداری استان مذکور در مورد قاچاق کالا.
- ۱۱- آمار و اطلاعات دریافتی از نیروی انتظامی جمهوری اسلامی، اداره مبارزه با قاچاق کالا و ارز.
- ۱۲- وضعیت قاچاق کالا در استان طی سالهای ۷۶-۷۷-۷۸ به زبان آمار، اداره کل بازرسی و نظارت استان، بهمن ۱۳۷۸.
- 13- IMF, "Macro Economic Policies and smuggling", Jain ye vang, IMF, Sep 1994.
- 14- Salehi, Javad, "Government Subsidies and Demand for Petroleum Products in Iran". Department of Economic Virginia Politechnic Institute and State University USA, 1998.